

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 54-75.
DOI: 10.25068/dedekorkut164
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 11. 03. 2018
Kabul Tarihi: 26. 03. 2018

Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Lugat-ı Visâlî

An Unknown Arabic-Turkish Poetic Dictionary: Lugat-ı Visâlî

Yunus KAPLAN*

Öz

Klâsik Türk edebiyatının teşekkülü ve tekâmülünde Arap ve Fars dillerinin büyük etkisi olmuştur. Bu gelenek içinde yetişen şair ve nasirler önceleri bu dillerde yazılan hem ilmî hem de edebî eserleri tercüme yoluyla özümseme yoluna gitmişler, ardından bu eserlerden aldıkları malzemeleri yerli unsurlarla birleştirerek orjinal eserler kaleme almışlardır. Ancak tarihi seyir içinde bu iki dil önemini hiçbir zaman kaybetmemiş, edebî alanda Farsçayı ilmî alanda ise Arapçayı öğrenmek her zaman ciddi bir ihtiyaç olmuştur. Bu ihtiyaca cevap vermek için zamanla kaynak niteliğinde birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden biri de manzum sözlüklerdir. Dil öğrenimini hem eğlenceli hâle getirmesi hem de öğrenilen kelimelerin hafızadaki kalıcılığını artırması bakımından manzum sözlükler büyük bir ilgi görmüş ve bu tarz sözlüklerin sayısında zamanla önemli bir artış olmuştur. Rumca, Ermenice, Boşnakça gibi farklı diller için yazılmış olanlar olsa da manzum sözlükler, genellikle Arapça-Türkçe veya Farsça-Türkçe şeklinde yazılmıştır. Klâsik Türk edebiyatında yirmiye yakın Arapça-Türkçe manzum sözlüğün varlığı bilinmektedir. Bunlardan biri de bu çalışmamızın mihverini oluşturan ve Visâlî mahlaslı bir şair tarafından 16. yüzyılda yazılmış olan manzum sözlüktür. Şimdilik tek nüshası bulunan bu eser, haruf-ı heca tertibine göre tanzim edilmiş olup 488 beyittir. 1900 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilen bu manzum sözlük, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 40 kt'adan oluşmaktadır.

Bu çalışmamızda *Lugat-ı Visâlî*'nin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak, tanıtımı yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Sözlük, Manzum Sözlük, 16. Yüzyıl, Lugat-ı Visâlî.

Abstract

The Arabic and Persian languages have got a great impact on the organization and development of classical Turkish literature. The poets and editors who grew in this tradition previously resorted to internalise both of the scientific and literal works that were written in those languages, through the translation, and then, they wrote the original works as

*Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Osmaniye-Türkiye, Elmek: yunuskaplan80@gmail.com.

combining the materials from those works with the domestic factors. However, those languages did not lose their importance in the processing history and it became a significant need to learn Persian language in the literal field and Arabic language in the scientific field. Many works have been written as the source in order to meet the need in time. One of those works is the poetic dictionaries. Poetic dictionaries got a great attention in terms of making the language learning enjoyable and increasing the words' persistency in mind, and there has been an increase in the number of such works in time. Even if there are those which were written for the different languages such as Romaic, Armenian, Bosnian, the poetic dictionaries were written generally in Arabic-Turkish or Persian-Turkish. It is known that there are nearly twenty Arabic-Turkish poetic dictionaries in the classical Turkish literature. One of them is the poetic dictionary which is our study's axes and which was written by a poet with a visali pen name in 16th century. This work which has a single copy now was made according to the all of the letters' organization and has got 488 couplets. This poetic dictionary that nearly 1900 Arabic words' meanings are given in Turkish consists of 40 quatrains which comprise the section of dictionary. The form and content properties of *Lugat-ı Visali* will be emphasized and it will be introduced.

Keywords: Classical Turkish Literature, Dictionary, Poetic Dictionary, *Le'âli*, 16. Century *Lugat-ı Visali*.

Giriş

Tarih boyunca farklı dil öğreniminde kullanılan temel kaynakların başında sözlükler gelir. Farklı şekillerde ve muhtevalarda karşımıza çıkan bu dil malzemeleri, aynı zamanda bir milletin sahip olduğu edebî ve kültürel birikiminin önemli bir aynası durumundadır. Birçok toplumda olduğu gibi Türk kültür ve edebiyat tarihinin önemli eserleri arasında yer alan sözlükler de tarihî seyir içinde farklı amaçlarla ve farklı şekillerde kaleme alınmışlardır. Bu meyanda genellikle farklı diller arasındaki iletişimi sağlamak amacıyla tertip edilen sözlükler akla ilk gelen bu amacının dışında denizcilik, tıp, musiki, tasavvuf gibi belli bir sanat veya bilim dalındaki özel anlamlı kelimeler için de tertip edilmişlerdir.

Türk edebiyatında sözlükler şekil itibarıyla mensur ve manzum olarak karşımıza çıkmaktadır. Az sözle çok şey anlatabilme; vezin, kafiye ve kullanılan nazım şeklinin yapısal özelliklerinin ahenge sağladığı katkılar vesilesiyle birçok alanda metinlerin manzum yazımı tercih edilmiştir. Bunda manzum metinlerin çok daha kısa sürede öğrenilmeleri ve hafızada tutulabilmeleri özelliklerine sahip olmalarının da çok önemli bir rolü vardır. Bundan dolayı birçok alanda olduğu gibi sözlüklerin yazımında da manzum şekiller tercih edilmiş ve her ne kadar edebiyatımızda sayı olarak mensur sözlükler fazlaca olsa da azımsanmayacak kadar manzum sözlük de kaleme alınmıştır.

Daha çok ilim adamları ve şairler tarafından kaleme alınan manzum sözlüklerde yer alan kelimelerin feshata ve belagata uygun olmasına özen gösterilmiş; bununla düzgün konuşma ve maksadı güzel ifade etme melekesinin kazandırılması, konuşma ve yazıda akıcılığın sağlanması düşünülmüştür. Manzum sözlük yazarları, eserlerinin aruzu iyi bilen kişilerce vezin üzere okutulup ezberletilmesine ısrarla vurgu yapmışlardır. Manzum sözlüklerin yazımı "fenn-i hatîr" olarak görülse de bu tarz sözlükler, okuyanlar ve okutanlarca "hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay" eserler olarak nitelendirilmiştir (Öz 2016: 53).

Manzum sözlükler, daha çok küçük yaşta çocuklara ve eğitime yeni başlayanlara ezber yoluyla önemli sayıda kelime ve gramer kurallarının öğretilmesi yanında; edebiyat ve aruz bilgileri de sunmaları bakımından nazmın talebeye daha hoş ve cazip gelmesi, vezin üzere kolayca okunmaları ve tekrar yoluyla kısa sürede

ezberlenmeleri bakımından da ilgi görmüştür. Bu sözlüklerde bazı edebî sanatlar, bahir ve vezinler öğretilerek aruz konusunda bilgi edindirme amacı güdülmüş, şiire ve şairliğe yatkın olanların yeteneklerinin geliştirilmesi arzulanmıştır. Manzum sözlüklerde dili iyi kullanan şairlerin ve ediplerin nazım ve nesirde kullandıkları kelimeler ile inşa sanatında kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler nazmedilmiş, nadir kullanılan kelimelere yer verilmemiştir (Öz 2016: 53).

Genellikle mesnevi nazım şekli ve aruzun kısa kalıplarının tercih edildiği manzum sözlükler, bir mukaddime ve eserin yazılma amacının açıklandığı sebeb-i telifle başlar. Daha sonra farklı beyit sayılarına sahip kıt'a adı verilen ve asıl sözlüğü teşkil eden bölümlerde öğretilmesi hedeflenen yabancı kelimelerin anlamları verilir ve hatime bölümüyle son bulur.

Manzum Sözlüklerin Tarihçesi

İlk manzum gramer kitabı ve sözlük yazımına XI. yüzyıldan itibaren rastlanır. Bu ilk örnekler de Arap dilciler tarafından ve kaside tarzında kaleme alınmıştır. Yemenli dilci ve şair İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Rib'î (öl. 1087)'nin *Kaydû'l-Evâbid* adlı eseri, Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn*'indeki kelimeleri içeren kaside tarzında yazılmış Arapça bir sözlüktür. Ez-Zemahşerî'nin 513-514/1119-20 yılları arasında yazdığı *el-Mufasssal*'ı, İbn Mâlik adıyla meşhur Cemâlüddin Ebî Abdullâh Muhammed b. Mâlik bet-Tâci (öl. 1274)'nin *Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmîlü'l-Makâsid*'i, öğrenciler için yazılmış Arapçanın temel gramer kurallarını da işleyen önemli manzum eserlerdendir. Edîb Natanazzî (öl. 1106)'nin *Düstûru'l-Lüga ve Kitâbü'l-Halâs* adlarıyla bilinen eseri ise, iki dilli manzum sözlük tarzının ilk örneğini teşkil eder (Öz 2016: 51).

İki dilli manzum sözlük geleneğinin ilk örneği, XIII. yüzyıl müelliflerinden Bedrüddin Ebû Nasr Mes'ûd (Mahmûd) b. Ebi Bekr el-Ferâhî'nin *Nisâbu's-Sıbyân*'ıdır. Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarıyla nazmedildiği bu manzum sözlük, XIII. yüzyıldan sonra, Arapça öğrenmek ve öğretmek için mektep ve medreselerde okutulmuş ve ezberletilmiş; İran, Anadolu, Türkistan ve özellikle Hindistan'da büyük ilgi görmüştür (Öz 2016: 51-52).

Anadolu'da ilk manzum sözlük örneklerinin Arapça-Farsça şeklinde kaleme alınmış oldukları görülmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da konuşma dili olan Türkçenin yanında Farsçanın resmî dil, Arapçanın ise ilim dili olarak kullanılmış olması gösterilebilir. Bu iki dilin öğrenimi ve öğretiminin daha etkin yapılabilme ihtiyacına cevap vermek amacıyla kaleme alınan manzum sözlük örnekleri çeşitlilik kazanarak Türkçe-Rumca, Türkçe-Ermenice, Türkçe-Boşnakça gibi örnekleri olsa da daha çok Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde sözlük yazımı gelişmiştir.

Bu meyanda Arapça-Farsça şeklindeki ilk manzum örnek, Isfahan kadısı Seyfüddîn Zekeriyâ'nın torunu Çemişgezek kadısı Şemsüddîn Ahmed'in oğlu Şükrullah'ın 1242-43 yılında kaleme aldığı *Zühretü'l-Edeb*'dir. Hüsameddin Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî'nin *Nasîbü'l-Fıtyân ve Nesîbü't-Tıbyân*'ı, Abdülhamîd el-Engürî'nin 1356 yılında telif ettiği *Silkü'l-Cevâhir*'i, Germiyanlı şair Ahmedî'nin 1360-1377 yılları arasında nazmettiği tahmin edilen *Mirkâtü'l-Edeb*'i ve yine Germiyanlı şair Ahmed-i Dâî'nin Şehzade Murad'ın okuması için yazdığı *Ukûdu'l-Cevâhir*'i bu tarzda yazılmış ilk manzum sözlüklerdir (Öz 2016: 48).

Arapça-Türkçe Manzum Sözlükler

Türk edebiyatında Arapça-Türkçe şeklinde kaleme alınmış 16 manzum sözlüğün varlığı bilinmektedir. Telif tarihleri dikkate alınarak su sözlükler hakkında aşağıda kısaca bilgiler verilmiştir.

1. Lügat-ı Ferišteoğlu: Abdullatif İbn-i Melek tarafından 1392 yılında kaleme alındığı tahmin edilen bu eser, Arapça-Türkçe şeklinde kaleme alınan manzum sözlüklerin ilkidir. İbn-i Melek'in torunu Abdurrahman'ın dil eğitimi ve Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için kaleme alınan eserde, 1528 Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Muhtar 1993: 21, 273).

2. Mahmûdiyye: Eserin müellifi ve yazılış tarihi hakkında elde kesin bir kayıt bulunmamaktadır. *Keşfü'z-Zünûn'* dan hareketle bazı çalışmalarda Şeyh Bedreddin el-Kadı Mahmûd b. Eş-Şeyh Mehmed b. Tanrıvermiş tarafından 911/1505'te kaleme alındığı belirtilen eser (Muhtar 1993: 26; Ölker 2009: 877) üzerinde daha sonra kitap çalışması yapan Perihan Ölker, bu eserin Amasyalı Bedreddin Mahmûd'un hazırladığı *Mahmûdiyye* adlı mesneviyle karıştırıldığını tespit etmiştir. Eldeki mevcut nüshasının istinsah tarihi olan 957/1550-51 yılı göz önünde bulundurulduğunda eserin bu tarihte veya öncesinde telif edildiği düşünülebilir. *Ferišteoğlu Lügati'* ne nazire olarak kaleme alınan ve 447 beyitten oluşan bu manzum sözlükte 2073 Arapça kelimeye 1573 Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Ölker 2015: 31-33).

3. Cevâhirü'l-Kelimât: Şemsi Ahmed Paşa (öl. 1580) tarafından yazılan eserin yazılış tarihi belli değildir. 643 beyit tutarındaki eserde Arapça kelimelere Türkçe karşılık olarak verilen 1467 madde başı kelime mevcuttur. Bu sayı, tekrarlarla birlikte 2000'i bulmaktadır (İnce 2002: 179).

4. Teşrih-i Tıbâ': Cihâdî mahlaslı bir şair tarafından 1000/1591-92 yılında yazıldığı düşünülmektedir. 369 beyitten müteşekkildir (Doğan 2016: 18-21).

5. Islâh-ı Merkezî: *Ferišteoğlu Lügati'* ne nazire olan eser, Merkez-zâde Ahmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. 381 beyit ve 22 kıt'adan müteşekkildir (Tanrıverdi 2008: 47).

6. Tuhfe-i Fedâî: Mehmed Fedâî tarafından 1634 yılında *Tuhfe-i Şâhidî'* ye nazire olarak kaleme alınmıştır. 401 beyit olan eserde 1211 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Yakar 2007: 1019).

7. Nazmu'l-Leâl: Şeyh Ahmed tarafından 1641 yılında yazılmıştır. 664 beyitlik eserde 3000'den fazla Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Gülhan 2010: 209-10).

8. Müfidü'l-Müstefidin: Tertip özelliği bakımından *Tuhfe-i Şâhidî'* ye benzeyen eser, 1643 tarihinde telif edilmiş olup müellifi belli değildir. Lügat olmasının yanında edebî yönü de kuvvetlidir. Girişte 30 beyitlik bir mesnevi, 30 kıt'a ve sonda da 109 beyitlik bir mesnevi vardır. Metin kısmı 354 beyit olup yaklaşık 1500 Arapça kelimeye Türkçe karşılıklar verilmiştir (Eliaçık 2013: 84).

9. Sübha-i Sıbyân: 1063/1652-53 yılında telif edilen eserin müellifinin ismi yazma nüshalarda belli değildir. Matbu nüshalarda ise Mehmed b. Ahmed er-Rûmî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî ve Er-Rûmî Bosnavî Ebu'l-Fazl Muhammed Ahmed gibi farklı şekillerde verilmektedir (Kılıç 2006: 86-87).

10. Nazmü'l-Ferâ'id: Abdulmezîd-zâde Hâfız Efendi tarafından 1697-98 yılında yazılmıştır. 826 beyitten müteşekkil olan eserde 3273 Arapça kelimenin 2331 Türkçe kelimeyle karşılığı verilmiştir (Yakar 2009: 998-1001).

11. Nuhbe-i Vehbî: Sümbül-zâde Vehbi tarafından 1214/1799 yılında kaleme alınmıştır. 1948 beyitten müteşekkil olan eserde 3800 Arapça kelimenin Türkçe karşılığının yanında 550 tabir ve deyim anamları verilmiştir (Yurtseven 2003: 29).

12. Şehdü'l-Elfâz: Bozoklu Şâkir Osman tarafından 1204/1789-90 yılında yazılmıştır. 309 beyit tutarındaki eserde 1001 Arapça kelimeye 899 adet Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Özkan 2013: 441-42).

13. Tuhfe-i Âsım: Mütercim Asım Efendi tarafından 1213/1798 yılında yazılmıştır. 1250 beyitten oluşan eserde 3402 Arapça kelimenin 3249 kelimeyle Türkçe karşılığı verilmiştir (Tiryakiol 2013: 15-18).

14. Tuhfe-i Lebîb: 1847 yılında Mehmed Lebîb Efendi tarafından Sümbülzâde Vehbî Efendi'nin *Tuhfe* ve *Nuhbe* adlı manzum sözlüklerinden alınan çeşitli kıt'alardaki beyitlerin altına veya üstüne kendi beyitlerini ekleyerek tazmin suretiyle yazılmıştır. Eser, 660 beyit ve bir tahmisten oluşmaktadır (Öztürk 2012: 197-99).

15. Lügat-ı Yûsuf: Yahyâ Efendi tarafından 1241/1826 yılında yazılmıştır. 114 beyitten müteşekkilidir (Ceviz ve Gündüzöz 2006: 213).

16. Tuhfe-i Fevzî: Edirne Müftüsü Fevzî Efendi (öl. 1900)'nin kaleme aldığı eser, 1048 beyittir. Eserde 3200 civarında Arapça kelime/kelime grubunun Türkçe karşılığı verilmiştir (Boran 2016: 88-91).

Visâlî ve Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü

Eserin Yazılış Tarihi, Adı ve Müellifi

Kaynaklarda Visâlî'nin manzum sözlüğü ve yazılış tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Elimizdeki tek yazma nüshasının sonunda 981 yılının Zilkade ayının sonlarında bitirildiğine dair ifade geçmektedir.

Bi-ḥamdi'llâh ki bu meymûn vaḳitde
Murâd encâma irdi şükr-i bî-ḥad

Ṭoḳuz yûz idi hem seksen birinde
Daḥi zi'l-ḳa' de ayı âḥiri ḥad

Verilen bu tarihten hareketle eserin, 1574 yılının Mart ayında bitirildiği anlaşılmaktadır.

Şair, eserin ismiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak sözlüğün mukaddime bölümü ve son kıt'asında müellifin mahlası Visâlî olarak açıkça belirtilmiştir:

Vişâlînüñ İlâhî çok günâhı
Anı 'afv eyle k'eyler çok günâhı

Ḥabîbüñ ḥürmeti yâ Rab Vişâlî
Ḳuluñı işigüñden eyleme red

Mahlas dışında eserde müellif hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Ancak eserin telif tarihi olan 1574 yılı göz önünde bulundurulduğunda

Visâli'nin bu tarihte hayatta olduğu aşikârdır. Kaynaklarda 1574 yılında hayatta olduğu belirtilen Visâli mahlaslı bir şair hakkında bilgi bulunmaktadır.

Visâli: İstanbul'da doğdu. Asıl adı Sefer'dir. Hamamcı-zâde sanıyla meşhur oldu. Sultan II. Selim (öl. 1574)'in yakın himayesini gördü. Özellikle gazel ve kasidede başarılı olan Visâli, Farsçaya olan vukufiyetiyle Farisî Anası lakabını aldı (Kılıç 2010: 563; İsen 1994: 283; Solmaz 2005: 578-79). Şairin herhangi bir eserinin olup olmadığı hakkında ve ölüm tarihiyle ilgili elde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak tezkirelerdeki bilgilere göre Sultan II. Selim'in musahibi olması, 1568 yılında tamamlanan *Meşâirü'ş-Şu'arâ'* daki ve 1564'te yazmaya başlanıp 1593 yılında tamamlanan *Gülşen-i Şu'arâ'* daki ifadelerden hareketle şairin bu tarihlerde hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda hayatı hakkında bilgi verilen Visâli'nin yaşadığı dönem ile elimizdeki manzum sözlüğün yazıldığı tarih her ne kadar birbiriyle örtüşse de üzerinde çalıştığımız eserin bu şaire ait olduğunu ispatlayacak elimizde herhangi bir karine bulunmamaktadır. Tezkirelerin de şairin böyle bir eserinin varlığından bahsetmemiş olmaması bu durumu teyit etmektedir.

Neticede üzerinde çalıştığımız bu manzum sözlük, İstanbul'da doğan ve asıl adı Sefer olan Visâli mahlaslı şaire ait olma ihtimali olduğu gibi aynı dönemde yaşamış ve aynı mahlası kullanan ancak hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan başka bir şaire ait olma ihtimali de bulunmaktadır.

Şekil ve Muhteva Özellikleri

Lugat-ı Visâli, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'adan oluşmaktadır. Mukaddime bölümüyle birlikte beyit sayısının toplamı 488'dir.

13 beyitlik mukaddime bölümü, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Bu bölümde Allah'a hamd ederek eserine başlayan şair, Allah'ın insanları yaratarak onlara farklı diller verdiğini; ancak bunlar arasında Arapçanın en fasih dil olduğunu belirtmiş, onun cennet dili olduğunu vurgulayarak bu lugatı yazma amacını ihsas ettirmiştir. Yazdığı bu lugatın Kur'ân lugatı olduğunu ve haruf-ı heca tertibine göre tanzim ettiğini söyleyip Allah'tan merhamet ve af dileyerek bu bölümü bitirir.

Eserin asıl sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'anın beyit sayısı ise 475'tir. Bu kıt'alardaki beyit sayıları eşit olmayıp beş ile yirmi yedi beyit arasında değişmektedir. Kıt'alardan on ikisi mesnevi, yirmi sekizi ise kıt'a nazım şekliyle yazılmıştır. Arap alfabesindeki elif harfinden başlayarak ye harfine kadar bütün harflerle kıt'a yazılmıştır. Hatta bazı harflerle birden fazla kıt'a yazılmıştır. Alfabetik düzene göre sıralanmış bu kıt'alarda, kıt'anın yazıldığı harfle başlayan kelimeler ve anlamlarına yer verilmiştir.

Manzum sözlüklerde kıt'aların sonunda kıt'aların nazmında kullanılan bahir ve vezinlerin bilinip bu vezin üzere kolayca ezberlenmesi amacıyla aynı vezinde bir ya da iki takti beyti yazılması çok yaygındır. Bu beyitlerde bahrin adı söylenir ve veznin tef'ileleri yazılır. Bir beyitlik takti beyitlerinde veznin tef'ilelerine ilk mısradaki, iki beyit olanlarda ise üçüncü mısradaki yer verilir (Öz 1996: 65).

Visâli de sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'anın 15'inde takti beyti yazmıştır. Şair, kıt'aların sonlarında yer alan bu beyitlerin ilk mısralarında veznin tef'ilelerine yer vermiş, ikinci mısralarda ise bahir adları ve özelliklerini belirtmiştir.

Remel, recez, hezec, müctes, muzari, münserih, mütekarib ve basit olmak üzere sekiz bahrin kullanıldığı bu kıt'alarda on beş farklı kalıp kullanılmıştır. Bahirler içinde en fazla tercih edileni 24 vezinle remeldir. Kıt'aların yazılmış oldukları bahir ve vezin dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Bahir	Vezin	Kıt'a Numarası
Hezec	<i>Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	1, 27, 29
	<i>Mef' ulü mefâ' ilün mef' ulü mefâ' ilün</i>	34
	<i>Mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ulün</i>	Mukaddime, 22, 40
Remel	<i>Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	3, 6, 10, 12, 14, 17, 19, 20, 24, 32
	<i>Fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün</i>	33
	<i>Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	2, 5, 8, 9, 11, 13, 16, 23, 30
Recez	<i>Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün</i> <i>müstef' ilün</i>	36
	<i>Müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün</i>	38
Münserih	<i>Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilün</i>	7, 15, 21
	<i>Müstef' ilün fe' ulün müstef' ilün fe' ulün</i>	35, 37
Mütekârib	<i>Fe' ulün fe' ulün fe' ulün fe' ulün</i>	4
	<i>Fe' ulün fe' ulün fe' ulün fe' ul</i>	26, 39
Müctes	<i>Mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilâtün</i>	28
Muzârî	<i>Mef' ulü fâ' ilâtün mef' ulü fâ' ilâtün</i>	25, 31
Basît	<i>Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilün</i>	18

Eserin sözlük kısmını oluşturan bölümlerde 1900 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir. Şairin mukaddime bölümünde de belirttiği gibi anlamı verilen bu kelimelerin büyük çoğunluğu Kur'an'da geçen kelimelerdir. Bu karşılıklar verilirken aynı harfle başlayan kelimelerin aynı kıt'a içinde kullanılmalarının dışında belli bir düzen gözetilmemiştir.

Sözlükte Türkçe karşılığı verilen 18 kelimenin na'ti yani isimleşmiş sıfat hâlleri söylenmiş ancak bu kelimelerin anlamları verilmemiştir:

Hufre çukur er *halîkdür* *harş* ekin
Hüzn güşsa na'tidür anun **hazîn** Kıt. 9/4

Kevkeb ne yıldız adı cem' i anuñ *kevâkib*
Kizb yalana dirler na'tine dañi **kâzib** Kıt. 31/1

111 kelimenin çoğul şekli de söylenmiştir. Bunların da 94'ünü Türkçe karşılığı verilen kelimelerin çoğul şekilleri oluşturmaktadır:

Hâşşadur uyurtlayan cem' i **havâş**
Hem *haşâşa* faqr cem' idür **haşâş** Kıt. 11/6

Şübt tağılmışdur **sübât** cem' i anuñ
Şağ kösedür hem *âeu'Àu* cem' i anuñ Kıt. 5/1

Geriye kalan 17 kelimenin ise Türkçe karşılığı söylenmeden sadece çoğul şekilleri söylenmiştir:

Veted cem' i gelir **evtâd** şafed cem' i dañi **aşfâd**

Daği zıd cem' idür **ezdād** varak cem' i gelür **evrāk** Kıt. 1/8

Hem vaṭab cem' i gelür **evṭāb** da
Çartaḡ **eyvān** cem' -i nāb **enyāb** da Kıt. 2/23

Bir kelimenin (idbÀr) ise Türkçe anlamı verilmeyerek zıt anlamı (iúbâl) söylenmiştir:

Nedür **ib'ād** irak itmek hem **a'yandur** büyük gözlü
Hem **idbār** zıddı **ikbāk**ür ne tehdid eylemek **ibrāk** Kıt. 1/3

Anlamı verilecek olan ilk kelime, bazen Arapça bazen de Türkçe şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

Gice görmeyen **a'sādur** **işāret** hem koparmakdur
Esātīr ne yalanlardur ne çan dökme*k* **irak** **ihrāk** Kıt. 1/5

Tedārük ulaşmak bezenmek **tehallī**
Tezemmul bürünmek gerinmek **temaüü** Kıt. 4/1

Anlamı verilen Arapça-Türkçe kelimeler birçok yerde hiçbir ek kullanılmadan artarda sıralanmak suretiyle anlamları verilmiştir:

Ebter eksük **arz** yir kulağ **eşell**
Eyke mişe **işr** iz **ümmid** emel Kıt. 2/1

Harğ yanmak **habbe** dāne vaḡt **hīn**
Havr dönme*k* **hınṭa** buğday berk **haşīn** Kıt. 9/1

Ancak karşılığı verilen bazı kelimelerin başka kıt'alarda tekrarlandığı da olmuştur:

Ka'k ne beksimetdür **ni' mete münkīr kenūd**
Kevşer ne nehr-i cennet hevān gibiye di **ked** Kıt. 31/16

Kaşğ ne yüzmek **kenūd ni' mete inkār iden**
Kedir bulanıḡ daği ciger ve gücdür **kebed** Kıt. 31/17

Karşılığı verilen kelimelerin büyük çoğunluğu isim veya isim kökenli kelimelerden oluşmaktadır:

Ne **hıyāt** igne şovukdur hem **harīş**
Ne çekişendür **haşīm** çocuk **hamīş** Kıt. 11/1

Kitğ nāme **kaşr** köşkdür zift **kīr**
Kayğ iriñ **kānit** muṭi' güçlü **kağir** Kıt. 30/1

Bulut **ğaym** kara bulutdur **gamām**
Ne **ğurfe** derece ne perde **ğitā** Kıt. 26/13

Sözlükte bazı fiillere de rastlanmaktadır. Fiillerin genellikle mastar şekilleri tercih edilmiştir:

Tenāvūş ne **tutmak** *tebeccüc* **sevünmek**
Teraffüh ne nâzüklük **ummak** *teraccî* Kıt. 4/9

Tedârik **ulaşmak** **bezenmek** *tehallî*
Tezemmül **bürünmek** **gerinmek** *temattî* Kıt. 4/1

Döşemek *taḥv* ne **dönmek** *dürür* *ṭavaf*
Bişirmek *ṭabḥ* **bağlamak** *daḥi göz* *ṭarf* Kıt. 22/11

Az da olsa fiillerin çekimli ve emir kipli şekilleri de karşımıza çıkmaktadır:

Ḥalk yaratmak şuya *ṭalmaḥdur* *ḥıyāz*
 Ne yapışdırıcı *ḥāşif* **ṭaldı** *ḥāz* Kıt. 11/3

Dirzi *ḥayyāṭdur* *daḥi* sögüt *ḥilāf*
Ḥāl beñdür *ḥuṭṭa* şarp iş **ḳorḳdı** *ḥāf* Kıt. 11/4

Zebr yazmakdur *kitāb* *zebūr* *zübür*
 Cem' i *zād* azık **ziyāret** *eyle* *zür* Kıt. 16/4

Yazılışları aynı anlamları farklı olan sesteş bazı kelimeler, aynı kıt'alarda kullanılarak cinaslar ön plana çıkarılmıştır. 7. kıt'ada *ced* kelimesinin beş, 17. kıt'ada *sebeb* kelimesinin üç, 20. kıt'ada *sadâ* kelimesinin yedi, 26. kıt'ada *ğadâ* kelimesinin üç, 27. kıt'ada *fitne* kelimesinin on, 28. kıt'ada *felak* kelimesinin üç, 29. kıt'ada *üad* kelimesinin beş, 33. kıt'ada *levó* kelimesinin yedi, 34. kıt'ada *mesnûn* kelimesinin üç, 37. kıt'ada *niââb* kelimesinin altı, 38. kıt'ada *verâ* kelimesinin dört, 40. kıt'ada ise *yed* kelimesinin altı farklı anlamı verilmiştir. Şair bu kelimeleri aynı zamanda *musra* sonlarında kullanarak cinaslı söyleyişi ön plana çıkarmıştır. Bu kullanımlar için *levó* kelimesinin yedi farklı anlamının kullanıldığı 33. kıt'a güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Sağılır *deve* *liḳāḥ* ne şusuzluk adı **levḥ**
Leyy döndürme dilin taḥtaya *daḥi* di **levḥ**

Ḳatı şavaşa di hem *leddü* *leheb* yalıña di
 Ne *liḥāf* yorgana yağrın küregi dindi **levḥ**

Yutmağa *laḳf* *lemem* dindi günāḥ küççüğine
Lebş diñlenmek ü ıldırmağa dindi **levḥ**

Ṭa' n ü ' ayba di *lemz* *fā'* ili cem' i *lümeze*
 Ne göyündürici *levvāḥ* ü ne kızdırma **levḥ**

Lübb ' aql u ne *lebīb* na' ti ne virmek *ḳarış*
La'net ü *levm* ne *zemm* itme yazu taḥtası **levḥ**

Fe' ilātün *fe' ilātün* *fe' ilātün* *fe' ilün*
 Bu remel bahri ki mecnûn ola *ḳalbe* vire **levḥ**

Bazen aynı kalıba sahip olan kelimelerin bir arada kullanımının tercih edildiği görülmektedir:

Kesilmek *in kırāz idhāz* tayanmak komamak *işār*
Müdārā eylemek *idhān* ne āzād eylemek *i'tāk* Kıt. 1/13

Eylemek kesb *ictirāh* u *iftirāf*
İbre iğne tuşfe virmek *ittihāf* Kıt. 2/26

“Sığır sesi, merkep avazı, baş derisi” gibi çok sık kullanılmayan, teferruat sayılabilecek kelimelerin kullanıldığı da olmuştur:

Ne serī^c *hātif huşū*^c ögün gözetmek *havz şürū*^c
Hāfiz alçağdur *huvār şığır sesi* korkmak *havf* Kıt. 10/5

Ne silindidür *zebed zülfā* yakın
Merkeb āvāzı *zetīrdür* ey emīn Kıt. 16/6

Şıks pāre *şahne* nā'ib koğ *şerer* biryān *şivā*
Şetm sögmek *şurb* içmek **baş derisidür** *şevā* Kıt. 19/1

Sözlükte bazı özel isimler de karşımıza çıkmaktadır:
Reyn gönül kırası cennet şarābidür *rahīk*
Cebre'ıl *rūhu 'l-ğuds* ummak *recā hummā rib*^c Kıt. 14/5

Nedür bir pādīşāhuñ ismi **Tālūt**
Ṭuref kim cem^c i *ṭurfē* nesne ṭañ ṭut Kıt. 22/14

Kendüye dirmek *keft* mişlidür anuñ *kifāt*
Behre *kifl* muşāhib ḥāzret-i **Mūsā Kelīm** Kıt. 31/12

Bazı Arapça kelimelerin açıklamalarının başka bir Arapça kelimeyle yapıldığı da olmuştur:

Müvāṭāt muvāfiq mürekkebe dirler *midād*
Yırtmak *mezḥ müzcāt* **ḳālil** örtülmişe di *müstetir* Kıt. 36/5

Ne **reḥak** cürm ü ^c *atā rifd ricis neces* ^c *azāb*
Hem şoñi cānuñ *ramaḥ ḥāşıl* taḥıldur hem *rey*^c Kıt. 14/3

Ne meyl idici *hār* kıruluk *hiyāc*
Helū^c ne **ḥarişdür** ne **mazlüm hezīm** Kıt. 38/3

Bazı kelimelerin açıklamaları ise Farsça kelimelerle yapılmıştır:

Kenef şıgıncaḳ ṭaraf nāhiye *kenz* **gencdür**
Kazm ḡazāb yutmadur tarḥana adı *kāmiḥ* Kıt. 31/10

Mil 'ṭolu *mübāriz* **bahādır** aḥşam *mesā*
Musallaṭ ne *müsaytir* olan ḳarañu *maḡtūş* Kıt. 35/5

Bazen Arapça birkaç kelime sıralandıktan sonra Türkçeleri verilmiş, bu sıralamalar aynı mısra içinde olabildiği gibi aynı beyit içinde farklı mısralarda da karşımıza çıkmaktadır:

Me 'vil de melâz me 'zer melce 'de menâş mahîş
Cümlesi **şığıncağ yir** batın içre şudur *mazmûn* Kıt. 34/11

Yüzün döndürmek **i' râz intikâf ikbâz**dur[ur] hem
Hıķef cem' i gelür **ahķâf**esirgemek dürür **işfâķ** Kıt. 1/9

Yeñi **cedîddür cüdüd** cem' i anuñ **cemm** çok
Cezz ceveb cezb hem kesmege di ten **cesed** Kıt. 7/4

Gitmek ü girmek **ifâze i' tidâd**
Hem yaraķlamak vü uymaķ **iķtirâd** Kıt. 2/25

Arapça kelimelerin karşılıkları tek kelimeyle karşılanamıyorsa tamlama veya cümleler şeklinde de açıklanmaya çalışılmıştır: Sîne derdi, baş ağrısı, gönül ıarlığı, borcuñ ISSI vs.

'Urve ip hem **güşesi her nesnenüñ** 'âhet belâ
Hem tağılmışdur ' **izîn şu ħarķına** dirler ne 'ayn Kıt. 24/8

Hem geyikdür **zaby** yardımcı **zahîr**
Daĥi **günüñ yarisına** di **zahîr** Kıt. 23/2

İte av öğrediciye dirler mükellib mevt ölüm
Varılacaķ yirdür **maşîr dâfi' ta' amı müddeķir** Kıt. 36/8

Nuşub oyuk taşı kim kāfirler aña tapar
Daĥi belâ vü şerdür daĥi dinilür 'azâb Kıt. 37/6

Fatır fütür ne **fâtır** da süst daĥi **fekih** 'ucbe
Ṭamu içinde olur bir kıuyuya dindi hem **felak** Kıt. 28/6

Lemm bulduğımı yimek dimeyüp ĥill ü harâm
Daĥi cem' itmege dirler daĥi yaşmağa **lişâm** Kıt. 32/7

Miĥcen ne çomaķ **miķma'** hem cem' i **meķâmi'**dür
Burnı yüzi uzuna daĥi didiler mesnûn Kıt. 34/4

Visâlî, bazı kelime açıklamalarında ve tamlamalarda vezin gereği birtakım tasarruflarda bulunmaktan geri durmamıştır. Bu kullanımlarda devrik yapılar karşımıza çıktığı gibi tamlayan ve tamlananın da yer değıştirdiği veya anlamı söylenecek Arapça kelimelerin tamlamalar arasında verildiği görülmektedir:

Bir işde farĥ' aceledür fażîĥa rüsvâlıkdur
Kesilmedür ne fiţâm südden ü **fesiĥ** daĥi bozmaķ Kıt. 28/10

Keşĥ böğür ve i' râz daĥi tağılma **kâşih**

Na' ti anuñ **gizleyen** 'adāvetin ne *kāših* Kıt. 31/7

Zi'f iki mişlidür şırtlana dirler *zab*'
Oğul otudur *zari'* **yatmak yan üzre** *zac*' Kıt. 21/7

Bazı beyitlerde kelimelerin birden fazla anlamına yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte àaz̄z̄ kelimesinin “göz süzme, nazik, avazı alçaltma ve taze” şeklinde dört farklı anlamına, bir sonraki beyitte ise faür kelimesinin “yarık, yaratmak ve yarmak” olmak üzere üç farklı anlamına yer verilmiştir:

Nedür *gazz* **göz süzme nāzūk** daħi
Hem **āvāzi alçaltma** hem **tāze** şehā Kıt. 26/21

Faır **yarıq** ve **yaratmak** dinür aña daħi **yarmaq**
Gelür *fuür*dur anuñ cem' i hem seher daħi *felak* Kıt. 28/1

Bazı Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmemiş sadece Arapça çoğulları söylenmekle yetinilmiştir:

Hem **vaṭab** cem' i gelür *evṭāb* da
Çarṭaq *eyvān* cem' -i **nāb enyāb** da Kıt. 2/23

Cem' idür **enṣāb nuşbuñ enşibā**
Hem **naşibūñ** cem' i ṭolmaq *imtilā* Kıt. 2/24

Yer yer aynı vezne sahip olan Arapça kelimelerin bir beyit içinde verildikleri görülmektedir:

Tesennüh teğayyür *tefennüt* onamaq
Temeyyüz ṭağılmaq ne artmaq *teraqqi'* Kıt. 4/9

Hem Arapça hem de Türkçe bazı kelimelerin farklı yerlerde tekrarlandığı da olmuştur:

Ka'k ne beksimtdür **ni' mete münkīr kenūd**
Kevşer ne nehr-i cennet hevān gibiye di *ked* Kıt. 31/16

Kaşṭ ne yüzmek **kenūd ni' mete inkār iden**
Kedir bulanıq daħi ciğer ve güçdür *kebed* Kıt. 31/17

Ne *dihāq* ṭolmaq ṭarudur *duħn* u dūrülmek *dürüc*
Mih̄ *disār* cem' i *düsür* hem daħi oqutmaq **deres** Kıt. 12/4

Gice ṭarañu *dücā diħri'z* tiriz *demdem* ' azāb
Daħv düşmek *disār* bürünmek oqutdı **deres** Kıt. 12/6

Raħiṣ ucuzdur *rūkūn* meyl **sücidür reyāh**
Redi' ne yardım ne *riħ* yil daħi cem' i *riyāh* Kıt. 15/3

Ricl ayakdur *rehn* ṭutu ne cem' i *rihān*

Râh süci rûc gönül dindi enâra *rummân* Kıt. 15/4

Bazen aynı mısra içinde verilemeyen anlamlar ikinci mısradan verilmiştir:

Şakaflar adı *irûş* geçme *ubûr* *işmet*

Arılığa di *irâz* çekişme peymân *ağd*

Gelmege dirler ne *vürûd* u **vukûb**

Batmağa di gizlenecekdür *veķā* Kıt. 38/18

Manzum sözlüklerin en bariz vasıflarından birisi yazılmış oldukları dönemde kullanılan ancak günümüzde kullanımdan düşmüş olan kelimeleri ihtiva etmeleridir. Visâlî de manzum sözlüğünde bu türden birçok kelime kullanmıştır. Bu kelimeler şunlardır: İşlamak (Kıt. 1/1), esirmek (Kıt. 1/4), üründülmek (Kıt. 1/16), önegilik eylemek (Kıt. 2/20), seňek (Kıt. 6/1), koduk (Kıt. 6/4), keşür (Kıt. 7/8), seyik (Kıt. 8/3), kakımak (Kıt. 9/3), dutruk (Kıt. 9/5, Kıt. 38/16), sağış (Kıt. 9/6), çoğan, örmek (Kıt. 9/7), kolañ (Kıt. 9/9), yilici (Kıt. 9/25), uyurtlayan (Kıt. 11/6), yeyni (Kıt. 11/7), tiriz (Kıt. 12/6), usañlık, eñek (Kıt. 13/3), assı (Kıt. 14/2), küymek (Kıt. 14/7), tutu (Kıt. 15/4), yatlu (Kıt. 15/6), uvak (Kıt. 15/7), yatlu (Kıt. 16/2), yeygü (Kıt. 17/4), sıvarmak (Kıt. 18/7), koğ (Kıt. 19/1), sağalmak (Kıt. 19/4), kirañ (Kıt. 19/7), ızğar, tağuk, tutak (Kıt. 19/8), tuc (Kıt. 20/1), güçkülük (Kıt. 20/3), bukağu (Kıt. 20/9), sıtlık (Kıt. 20/10), çeç (Kıt. 20/14), keler (Kıt. 21/4), ödek (Kıt. 21/5, Kıt. 26/9), bislengi, süñi (Kıt. 22/13), mazu (Kıt. 24/2), süci, süñüg, yigrek (Kıt. 24/3), yazık (Kıt. 24/10), arık (Kıt. 25/8), yeygü (Kıt. 26/4), kilebcek (Kıt. 2/16), tolunmak (Kıt. 26/18), köşek (Kıt. 27/5), tamu (Kıt. 28/6), uvatmak (Kıt. 28/7), çölmek (Kıt. 29/2), çimdimek (Kıt. 30/4), sımak (Kıt. 31/3), arğaç, uğrı (Kıt. 32/1), salyar (Kıt. 32/4), yatlu, uyan (Kıt. 32/6), yağrın (Kıt. 33/2), ıldırmak (Kıt. 33/3), göyündürücü (Kıt. 33/4), karış (Kıt. 33/5), yigser (Kıt. 34/3), bekitmek (Kıt. 36/3), çigin (Kıt. 36/10), kov (Kıt. 37/16), üründülenmek (Kıt. 37/17), başmak (Kıt. 37/20), sıgıncak (Kıt. 38/12), çetik (Kıt. 39/2), ivmek (Kıt. 39/7), göynüme (Kıt. 40/5).

Nüsha Tavsifi

Lugat-ı Visâlî, Millet Kütüphanesinde Ali Emiri yazmaları arasında “Aemnz 1261” arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Zahriyede iki adet kütüphane mührü bulunmaktadır. Eser dokuz satırlı, harekeli ve nesih hatlıdır. 9a-b sayfaları hariç eserin tamamı tek sütunlu olup 54 varaktan oluşmaktadır. Son sayfadaki kayda göre Receb 983 / Ekim-Kasım 1575 tarihinde istinsah edilmiştir. Müstensihi belli değildir. Başlıklar ve kelimeler üzerindeki keşideler kırmızı mürekkeplidir. Sayfa kenarları yer yer rutubet lekeli olup sonradan tamir görmüştür. Bazı mısralar derkenarlara eklenmiş, ayrıca bazı kelimelerin anlamına yönelik açıklamalar yapılmıştır.

Baş: Hüdâya hamd idelüm kim o dâna

İdüpdür ‘ilm ile insânı bîna

Son: İderse ben kula hergiz du‘ âyı

Şefî‘ olsun aña yarın Muhammed

Örnek Kıt’alar

Bâbü’l-Elif

1. Tapacakdur *ilâh Allâh* anuñ ismi ne faqr *imlâk*
Yüce yir *emtü ilkâd*ur bırakmaq işlamak *işrâk*

2. Gice gitmek ne *isâddur ütûn külhân erüz* pirinç
Esef'guşsa ezef'tardur ezef'daği yakîn olmak
3. Nedür *ib'âd* irak itmek hem *a'yandur* büyük gözlü
Hem *idbâr zıddı ikbâldür* ne tehdid eylemek *ibrâk*
4. Ne kındırmağdur *igrâ i'vicâc* egrilik adıdur
Silâhlar *izvirâr inzâf* esirmek cem'-i sük *esvâk*
5. Gice görmeyen *a'sâdur işâret* hem koparmağdur
Esâfir ne yalanlardur ne kan dökmek *irak ihrâk*
6. Ne başmağcı durur *iskâf* ne sünnetsüz dürür *ağlef*
Ne hâş altuna dir *ibriz* kapu yapmağa dir *ışfâk*
7. Ne *işân* gizlemek *imhâz* süd içirmek *erîke* taht
Hem *efnân u efânîndür* fenen cem'-i hûlar *ağlâk*
8. Veted cem' i gelür *evtâd* şafed cem' i daği *aşfâd*
Daği zıd cem' idür *ezdâd* varağ cem' i gelür *evrâk*
9. Yüzün döndürmek *i'râz intikâf ikbâzdur*[ur] hem
Hıķef cem' i gelür *ağkâf* esirgemek dürür *ışfâk*
10. Ağardmağ daği hem *isfâr* sıfır cem' i gelür *asfâr*
Hem *izlâf*dur yağîn itmek hem eylik eylemek *irfâk*
11. Kumağdur hem *aşât* *irsâd*ur işbât eylemek *ig'tâş*
Karañu itmek *ilhâm* nesne inmek bürümek *irhâk*
12. *Enîndür* inlemek hem eglemek *imlâ* ne def *ignâ*
Eşir ne kendözin gören nedür *inğâz* kırtarmak
13. Kesilmek *inķirâz idhâz* tayanmağ komamağ *işsâr*
Müdârâ eylemek *idhân* ne âzâd eylemek *i'tâk*
14. Yalandur *ihtilâk* *iblâs* hayret daği nevmîdlik
Nedür gözsüz toğan *ekme* arağ cem' i daği *a'râk*
15. Ne *a'yun* şaklamağ ne kinin almağ *intikâm* oldı
Ne indirmek dürür *ifrâğ* daği yağmağ durur *ihrâk*
16. *İsâme* ne oturmağ *intiğâb* üründülmekdür
Ne te'ħîr eylemek *ercâ* irâğ itmek dürür *idhâk*
17. Kaşırğa *i'sâr* u *iknâ* hem faķir itmek *evân* vağtdür
Şuç itmekdür daği *icrâm* ne söyletmek dürür *intâk*

18. Karışık düş dürür *zığs* ü anuñ cem' i dürür *eğgâş*
Ufukdur gök kenarı hem dahi cem' i gelür *âfâk*
19. *Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün*
Hezec sâlim bu baħr adı eger kılsañ istintâk

Bâbü's-Şâ

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

1. *Şübt* tağılmışdur *şübât* cem' i anuñ
Şať kösedür hem *şetâť* cem' i anuñ
2. *Şülle* çok bölük *şıkadur* bil emîn
Şedy emcek süst hem şıkdur *şahîn*
3. *Şakftiz* tutmağ ve bulmağdur *şehâ*
Şelc kardur *şa'd* çiy ögmek *şenâ*
4. Râhat olmağdur *şüluc şakıb* yenen
Şebr' helâk olmağ *şübür* mişli inan
5. *Şevm* şarımşakdur gedik *şülme* ey şâb²
Dökilen *şeccâc'* ivağdur hem *şevâb*
6. *Şakb* delmekdür anuñ cem' i *şüküb*
Hem yitişmekdür *şüküb* şu' le *şaküb*
7. *Şukbe* delikdür *şukab* cem' i *şehâ*
Şebt dürüstlükdür ne *şu' bân* ejdehâ
8. *Şavb* kaftan cem' idür anuñ *şiyâb*
Tağda şovuk gölcügezlerdür *şigâb*
9. Hem *şıka* muhkem dürür cem' i *şıkât*
Şevr öküzdür pâyidâr olmağ *şebât*
10. *Şıkl* ağırlık na' tidür anuñ *şakıl*
Hem *şüreyyâ* ülker adı şöyle bil

Kıť'a Fi'l-Cim Eyzan

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

1. *Cerr* çekmekdür eyüler hem *ciyâd*
Ceşş koparmağ çekirge hem *cerâd*

¹ Bu kelime metinde şerb şeklinde yazılmıştır.

² Vezin aksamaktadır.

2. *Cennet* uçmaqdur *cinān* cem' i anuñ
Ne *cenān* gönül ne cānsuzdur *cemād*
3. Ne *cahīm* tamu ' i važdur hem *cezā*
Cebr seyikdür ğazā itmek *cihād*
4. Ne *cedīr* lâ' iğ ne toñmaqdur *cümūd*
Hem gelür daği *ceded* cem' i *cemād*
5. *Cild* deridür hem anuñ cem' i *cülūd*
Caħd inkār u faqr cömerd *cevād*
6. Hem *cevād* eyü yüriyen atdur
Daği yorğa atlara dirler *ciyād*
7. *Cühd* tākātür *cüfād*dur hem köpük
Cüd bahşışdür didiler yola *cād*
8. Hem *cenħ*dur gice qarāñusı bil
Ne *cenāħ* kanat nedür kıllar *ci'ād*

Bābü'l-Ĥā'i

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

1. *Ĥamṭ* misvāk ağacı açlık *ħamaş* emcek *ħilf*
Ĥall sirke *ħişb* ucuzluk *ħulk* hū kapmak *ħaṭaf*
2. Ne *ħulū* geçmek *ħalīl* dostdur *ħubuş* neces kabīħ
Ĥarḫ yırtmak *ħizy* rüsvāy ne yavuz oğul *ħalef*
3. Ne *ħurūc* çıkmak *ħanes* dönmek ne *ħall* қо dimek
Ne burun *ħurṭüm* ölü *ħāmid* yire batmak *ħasef*
4. Ne yüzün düşmek *ħurūr* düşmek *ħuvīyy* yalta *ħaşīn*
Ne *ħuşī* hadım *ħabī* ħafī eyü oğul *ħalef*
5. Ne serī' *ħāṭif* *ħuşū'* ögün gözetmek *ħavz* şürū'
Ĥāfiż alçaqdur *ħuvār* şıgır sesi korkmak *ħavf*

Bābü'd-Dāl

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

1. *Devr* dönmek *dürr* inci ' ayb gizlemek *deles*
Dābir āħir *dübb* ayu buṭlan *duħūz*dur kir *denes*
2. *Da'* sekitmek *dem'* göz yaşı anuñ cem' i *dümü'*
Dā' derd *dā'ib* muṭī' *dāħir* zelīldür iz *da'as*
3. *Dāb'* ādet nāz *dilāl* *dübbā* kabaqdur *dif'* nef

Aldamak *daḥal duḥūl* girmek ne gizlemek de *dess*

4. Ne *dihāk* ̇tolmak ̇tarudur *duḥn* u ḋüṙl̇mek *ḋüṙc*
Ṁiḥ *disār* cem' i *ḋüṡür* hem daḥi oḡutmaḡ *deres*
5. *Der* ' def' *dāhiye* büyük belā *dāhī* zeyrek
Ne ̇ı̇zıl deri *dihān defn* gömmek daḥi *dems*
6. Gice ̇arañu *dücā ḋiḥrīz* tiriz *demdem* ' azāb
Daḥv ḋüşmek *dişār* ḃüṙnmek oḡutdı *deres*

Bābü'r-Rā'

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

1. *Ru* ' b ̇koṙḡu *reyb* şek̇dür *rükbe* diz yaḡmur *rec* '
Hem ̇ara ̇aḡ *rāsī* cem' iḋür *revāsī* ̇koṙḡu *rev* '
2. *Re* ' y heybet *rehv* sāk̇in *ra* ' y ġü̇dmek ġök *refī* '
Ribḥ aşı̇ı *raḥb* yaş *rū* ' yā da ḋüş̇ menzil *reb* '
3. Ne *reḥaḡ* ċüṙm ü ' aḡā *rifd ricis* neces ' azāb
Hem şoñı cānuñ *ramaḡ* ḥāşıl taḡıldur hem *rey* '
4. *Rayḡ* ̇ār hem *riş* kiş̇ilik giyesiḋür *risl* ṡüt
Gizl̇ü āvāzdur *rikiz* birisi ḋörḋünḋür *rub* '
5. *Reyn* ġöṅül ̇arası cennet şarābıdur *rahīḡ*
Cebre ' il *rūḥu 'l-ḡuḋüs* ummaḡ *recā* ḡummā *rib* '
6. *Reks* ḋönḋüṙmek ' azābdur *ricz* ü *rebve* yüce yir
Ne *refeş* añmaḡ *cimā* ' ı hem *cimā* ' ̇al̇ḡmak *ref* '
7. *Retḡ* ulaşdurmaḡ ne mu' cib *rā 'iḡ* ü küymek *raşad*
Ne uşāḡ *razrāz* u *rekz* urmaḡ ne ḋönmekḋür *rec* '

Bābü's-Sīn

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

1. *Selḡ* yüzmek *serc* eyer yoldur *senen* baḡşış *seyb*
Selsebīl cennet biñarı *seyḡ* sefer sögmek ne *sebb*
2. Ne *sefīn* eḋüṙ gemi yüzmek *sebāḡat semt* yol
Silk dizmek daḥi *semm* igne deliḡi ip *sebeb*
3. Hem *sebīl* yoldur *sübül* cem' i bileżükḋür *sivār*
Ne seped *selle sūdā* mühṁel daḥi yoldur *sereb*
4. *Seḡm* oḡ cem' i *sihām* dur daḥi hem *seblet* bıyıḡ
Ne ̇a' ām *süfre* v̇ü yeyġü *sāḡ* incik yol *sebeb*

5. *Sicn* zindân *saṭve* қаһr u һамle *sā 'iḥ* şavm iden
Gök *semā* batmaq ve siñmek *sevg* yulardur *sebeb*
6. Kibr idici *sāmid* ü *sārib* таріқ *sikkīn* bıçaқ
Issı yıl tamu *semūm* ne yaқın adı *saқab*³
7. Ne *senā* aydın *senām* örgüç ne diñlenmek *sübāt*
Ne *serir* taht *sürür* cem' i anuñ açlıқ *sağab*
8. Ne қатı тутmaq *sef* adaş *semiyy* тоғru *sedād*
Sāhire yiryüzi *serrā* şādi yaş dökmek *sekb*
9. *Selқ* incitmek ne *sā 'iḳ* süricidür *seyf* қılıç
Ne cimā' itmek *sifād* ıssı *saḥīn* soymaq *seleb*

Bābü'z-Zād

Müfte' ilün Fā' ilün Fütte' ilün Fā' ilün

1. *Ẓank* ne dirliğı tar niyyet ü qalbdür *zamir*
Ẓayf қонуқ зүlm *zaym* gözsüze dirler *zarir*
2. *Ẓahm* ulu *zirs* diş yalıñlanmaq od *zirām*
Ẓacret gönül tarlığı *ziğs* çıbıқ bir тутam
3. *Ẓarb* ne seyr ü urmaқ nev' ü beyān nazir
Ẓafire örülü şaç şacı hem örmek *zafir*
4. *Ẓabb* keler adıdur eksige dindi *zizā*
Ẓayr u *zirār* incidmek faқirliқ adı *zarrā*
5. *Ẓāll* nedür yol azmaq cem' i gelür *zāllin*
Ẓamān ödek *ziyқ* tar nedür baḥil bil *zanin*
6. *Ẓiḥk* ne gülmek қoyun *za 'n* ne қуşлуқ *zuhā*
Ẓālle yitik *za 'n* kin *zidd* şebih olmaya
7. *Ẓi'f* iki mişlidür şırtlana dirler *zab'*
Oğul otudur *zarir* yatmaq yan üzre *zac'*

Bābü'z-Zā'

Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün

1. *Ẓi' r* dāye *zann* şanmaq şırt *zahr*
Ẓa' n göçmek öyle vaқtidür *zuhur*
2. Hem geyikdür *zaby* yardımcı *zahir*

³ Kelimenin aslı şaқabdır.

Daği günün yarısına di *zahîr*

3. Karañu *zulmet* ne örtme *zulledür*
Zill gölge gölgelik hem *zilledür*
4. Ne şusuzluğdur *zamâ* ' *zamâ* 'n şusuz
Daği özenmek *zulüm* güçdür ne *süz*
5. *Zâhir* aydın ne çevük gökçek *zarîf*
Zarf kab zîrek ve gökçek ey *harîf*

Bâbü'l-Kâf

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

1. *Kasem* anddur *kaşım* kesmek *kamîş* gönlek ne yırtmak *kad*
Katı gün *kahtarîr* kaftân *kabâ* boy daği *kâmet kad*
2. *Kazaf* atmak *kısam* bölmek *katâm* toz *kaç* demek ancak
Kalas kuşmuş ne *kay* ' kusmak *kıdr* çölmek şekerdür *kand*
3. Bağırsak ne *kateb aqtâb* anuñ cem' i *kadem* ayak
Kumâm süprindi öpmek *kuble karz* ödünç tağuk *kıdad*
4. Katı olmak *kasâvet* ne *kırâm* çarşaf *karâh* sâfî
Kıtır kab *kıtf* dirilmiş yimişdür *kayddur* bend
5. *Kıbâbdur* cem' -i *kubbe kurre* göz ayduñı *kırd* maymun
Kunût ism-i du' â dutmak daği buyruk hakiqat *kad*
6. *Kar* ' kaçmak *kabav* hem *kalb* döndürmek gönüldür hem
Kışâş yirine öldürmek daği bu ma' nide *kavad*
7. Ne buğday *kamh* kuyudur *kalîb* budak *kazîbdür* bil
Ne konukluk *kırâ kıdd* sırım kesmek dürür hem *kadd*
8. Ne döner yir *kî' a* miqdâr *kâb kuddâm* ön *kuñ* panbuk
Peyik *kâşid* kara tozdur *katar* elbette demek *kad*
9. *Kavâm* orta *kaşîr* kışa *kışâr* cem' i gelür anuñ
Olan nevmîd *kânîñ* hem *kılâd* boğmak demek pes *kad*

Bâbü'l-Lâm

Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün

1. *Lahma* arğaç gece *leyl* ü ne ' alem adı *livâ*
Uğrıdur *lışş lübed* çok daği dîdâr *likâ*
2. Çekişen daği *lecûc* ne egin tını *lebûs*
Lehv ü *lu' b* oynamağa dindi ne yanında *ledâ*

3. *Leff lifāf* dürme ne *lift* şalgam u *left* döndürmek
Ne *ledağ* şoqma şaçal *lihye* anuñ cem' i *liḥā*
4. Ne *lebin* kerpiç ü *laḥm* et ne *laḥīm* etlü *lu'āb*
Salyar az nesne dürür *lemme* demek ҡande *lemā*
5. Ne *libed* hem keçe na' ti daḥi *lebbād* ne *lett*
Қarmaқ u *lā-cerem* elbette anuñçün ne *limā*
6. Yapışan *lāzib* ü ne yatlu *le'īm* cem' i *li'ām*
Ne deriñ *lüccī* ne *lems* ovmaқ uyan adı *licām*
7. *Lemm* bulduḡını yimek dimeyüp ḥill ü harām
Daḥi cem' itmege dirler daḥi yaşmaḡa *lišām*
8. Dil çıkarmaқ ne *leḥs* açlıқ yorulma *luḡūb*
Nesne ya kimseye baḡlanmaḡa dinildi *lizām*

Bābü'l-Yā

Mefā'īlün Mefā'īlün Fe'ūlün

1. *Yaқақ* ebyaz deñizdür *yemm* ü el *yed*
Biñar *yenbū'* u ni' met daḥi bil *yed*
2. *Yaқaz* hem *yaқazāndur* uyanıqlıқ
Yabān vīrān ü ҡudret daḥi bil *yed*
3. Ne gündür *yevm* ü *yaḥmūm* ҡara dütün
Қabaқ *yaқtīn* ü minnet daḥi bil *yed*
4. Ğinā *yūsra* vü *yūsra* āsānlıқdur
Anuñ na' ti *yesir* hem nefsi bil *yed*
5. *Yen'* ne göynümeк yimiş daḥi *yümn*
Mübāreklik cemā' at daḥi bil *yed*
6. *Yübüset* hem *yübs* dimeк ҡuruluқ
Daḥi na' ti gelür *yābīs* bil ey ced
7. *Yemīn* anddur daḥi sağ yana dirler
Yaқīn ölüm daḥi hem zıdd-ı şek ḥad
8. *Ya'ūḳ* hem *yaḡūşdur* bütler adı
Ye'ūs daḥi ümīdi eylemek sed
9. *Yetīm* babadan ayru düşen evlād
Büyük incüye di hem şi' r-i müfred

10. Bi-ḥamdi'llāh ki bu meymūn vaḳitde
Murād encāma irdi ūkr-i bî-ḥad
11. Toḳuz yüz idi hem seksen birinde
Daḫi zî'l-ḳa' de ayı āḫiri ḥad
12. Ḥabîbūñ ḥürmeti yā Rab Vişālî
Ḳuluñı işigüñden eyleme red
13. İderse ben ḳula hergiz du' āyı
Şefî' olsun aña yarın Muḫammed

Sonuç

Manzum sözlükler, Türk edebiyat tarihinde yabancı dil öğretimine yardımcı olmak üzere kaleme alınmış olan eserler arasında yer alır. Değişik şekillerde karşımıza çıkan bu eserler Rumca, Ermenice, Boşnakça gibi farklı diller için de yazılmış olsa da daha çok Arapça ve Farsçanın öğretimi için yazılmıştır. Özellikle Osmanlı'nın ilmî birikiminde önemli bir etkisi olan Arapçanın Osmanlı Türkçesi üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur. İki dil arasındaki bu yakın ilişkiden hareketle Arapçanın öğrenimi ve öğretimi ciddi bir ihtiyaç olarak görülmüş ve bu amaçla birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de Arapça-Türkçe şeklinde tertip edilen manzum sözlüklerdir.

Türk edebiyatında şimdiye kadar Arapça-Türkçe şeklinde yirmiye yakın manzum sözlük tertip edilmiştir. Bunlardan biri de 1574 yılında Visâlî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmıştır. Şimdilik tek nüshası bulunan bu eser, haruf-ı heca tertibine göre tanzim edilmiş olup toplam 488 beyittir. 1900 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilen bu manzum sözlük, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'adan oluşmaktadır. Karşılığı verilen bu Arapça kelimelerin büyük çoğunluğu Kur'an'da geçen kelimelerdir. Bu karşılıklar verilirken aynı harfle başlayan kelimelerin aynı kıt'a içinde kullanılmalarının dışında belli bir düzen gözetilmemiştir. Bu kelimelerin büyük çoğunluğu isim veya isim kökenli olsa da fiillere de rastlanmaktadır. Visâlî, Arapça kelimelere Türkçe karşılık verirken yaşadığı dönemin dil özelliklerini yansıtan ve bugün için arkaik hâle düşmüş olan birçok kelimeyi de kullanmıştır.

Lugat-ı Visâlî, gerek haruf-ı heca tertibine göre tanzim edilmiş olması gerekse de Kur'an'da geçen kelimeleri ihtiva etmesi ve hem şekil hem de muhteva bakımından diğer manzum sözlüklerden farklılık göstermesi bakımından önemlidir.

Kaynaklar

- Ahterî, Mustafa (1310). *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Boran, U. (2016). "Sözlükçülük Geleneğimize Umumi Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: *Tuhfe-i Fevzî*", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 28, s. 73-154.
- Ceviz, N. - Gündüzöz, S. (2006). "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: *Lugat-ı Yûsuf*", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 10, Sayı 29. s. 211-30.
- Devellioğlu, F. (2011). *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

- Doğan, H. (2016). "Budinli Cihâdî ve Teşrîh-i Tîbâ' İsimli Türkçe-Arapça Manzum Sözlüğü", *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 2, Issue 4, s. 16-32.
- Eliaçık, M. (2013). "Türkçe-Arapça Manzum Bir Lûgat: Müfîdü'l-Müstefîdîn ve Büyük İstinsâhî Farklar", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13 Fall, s. 81-93.
- Gülhan, A. (2010). "Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l Leâl", *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, Volume 2, Number 2, s.201-225.
- İnce, Y. (2002). "Manzum Sözlükler ve Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, s. 175-182.
- Kılıç, A. (2006). "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı)*, Sayı 20, s. 65-77. Kayseri.
- Lugat-ı Visâlî*, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 1261.
- Muhtar, Cemal (1993). *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Feriştioğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ölker, P. (2015). *Manzum Sözlük Geleneği ve Mahmûdiyye*, Konya: Palet Yayınları.
- Öz, Y. (2016). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, F. H. (2013). "Bozoklu Osman Şâkir ve Şehdü Elfâz'ı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, Sayı 26, s. 428-62.
- Öztürk, T. (2012). "Lebîb Mehmed Efendi'nin Tuhfe ve Nuhbe'ye Tazmînâtı (Metin)", *Celal Bayar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, s. 197-220.
- Sarı, M. (2004). *El-Mevarid, Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul: İpek Yay.
- Solmaz, S. (2005). *Ahdî, Gülşen-i Şu'arâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: AKM Başkanlığı Yay.
- Şemseddîn Sâmî (2001). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tanrıverdi, E. (2008). *Merkezzâde Ahmet Efendi Islâh-ı Merkezî: Feriştioğlu Lügati Tashih ve İkmal Çalışması*, Konya: Adal Ofset.
- Tiryakiol, S. (2013). *Dil Öğretimi Geleneğimizde Manzum Sözlükler (Tuhfe-i 'Âsım Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yakar, H. İ. (2007). "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâ'î", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, s. 1015-1025.
- Yakar, H. İ. (2009). "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ'id", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4, s. 995-1024.
- Yurtseven, N. (2003). *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatlar ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

